

Beklede devotieprent uit het penitentenklooster op St.-Pieters bij Gent

W.L. Braekman

Op het grondgebied van het huidige Gent waren er onder het Ancien Régime twee kloosters van de penitenten. Het ene bevond zich bij St.-Jacobs, in de onmiddellijke omgeving van de naar hen genoemde Penitentenstraat; het andere op het St.-Pietersdorp waar de zusters in 1636 aan de Nederkouter een klooster hadden gebouwd. ⁽¹⁾ De penitenten op St.-Pieters waren afkomstig uit Eeklo (penitenten van O.-L.-V.-Ten-Doorn) en hadden zich sinds 1627 te Gent gevestigd. ⁽²⁾

De penitenten bij St.-Jacobs bezaten een miraculeus Christusbeeld, dat in de "Voorkapelle" van hun klooster door vrome lieden vereerd werd. Deze devotie heeft heden ten dage nog enig spoor nagelaten, niet zozeer door het nog bestaande, nu zwartgeblakerde, Christusbeeld (de zwarte God) dat zich nu in het St.-Elisabeth-begijnhof bevindt, dan wel door een devotieprent die in de kapel van het klooster aan de bezoekers werd verkocht. Deze prent, een anonieme kopergravure in twee formaten, een groot en een kleiner, was door de zusters met lapjes kostbare stof bekleed en ook met waterverf gehoogd. ⁽³⁾ Deze uit de achttiende eeuw daterende en nu heel zeldzaam geworden prenten zijn een blijvende herinnering aan de vereering van het Christusbeeld bij de penitenten van St.-Jacobs (zie afbeelding hierbij). Een gelijkaardige devotie, verbonden aan het klooster op St.-Pieters en geïllustreerd met eveneens een daarbij horende iconografische voorstelling, werd - voor zover mij bekend - tot op heden niet gesignaleerd.

Uit privé-bezit is nu een mooie, merkwaardige en eveneens met stof beklede prent op perkament opgedoken. Ze stelt een geknielde zuster voor die, in een bruin habijt met zwarte hoofddoek, ⁽⁴⁾ met opengespreide armen geknield zit voor een bebloede Christus aan het kruis, tot wie ze zegt: "*In christo confixa sum*": *aan Christus ben ik vastgehecht, met Christus ben ik verbonden*. Vermoedelijk is de prent, een gravure van 7,5 x 11,5 cm (exclusief rand) nooit aan het licht blootgesteld. Ze vond wellicht een veilig onderkomen in het gebedenboek van een vrome ziel, die zich tot de devotie van deze afgebeelde non aangetrokken voelde. Onderaan op de prent wordt de afgebeelde jonge vrouw geïdentificeerd als zuster 'Francoyse Clare van St.-Lieven, Penitente Recollectine'. De houding van de geknielde en het overvloedig bloed op het lichaam van de Gekruisigde doen denken aan de klassieke voorstelling, waarin gestigmatiseerden worden afgebeeld terwijl ze de vijf bloedige wonden ontvangen. Boven het hoofd

(1) Ch.L. Diericx, *Continuation des Mémoires sur la Ville de Gand* (Gand, 1815), p. 354.

(2) Chr. De Backer, "Het klooster der penitenten bij St.-Jacobs te Gent", *Les Cahiers de la Biloque*, 24 (1974), 171-184 (p. 175).

(3) Chr. De Backer, "Beklede devotieprenten uit het klooster der penitenten bij St.-Jacobs te Gent", *Volkskunde*, 84 (1983), 1-10 en W.L. Braekman, "Zeventiende-eeuwse Brugse liederen en dichters uit het klooster Syon", *Biekorf*, 102 (2002), 78-91 (p. 82).

(4) In 1649 werd bij de penitenten het slot ingesteld en werd hun "grau" habijt (grauwzusters) vervangen door een bruin.

Afb. 1: De beklede prent op perkament.

van zuster Françoise zweeft een eveneens met stof en kleur gehoopte engel, die in de linkerhand een afbeelding van het doek van de H. Veronica vasthoudt, waarnaar hij met de andere hand wijst. De prent is afgeboord met een fijn randje veelkleurig strowerk. Wegens de bruine pij is ze zeker na 1649 te dateren. Dit blijkbaar uiterst zeldzaam devotieprentje kadert in een poging van de penitenten van de Nederkouter om een verering op gang te brengen, die herinnert aan die welke in het met hen verwante klooster bij St.-Jacobs bestond.

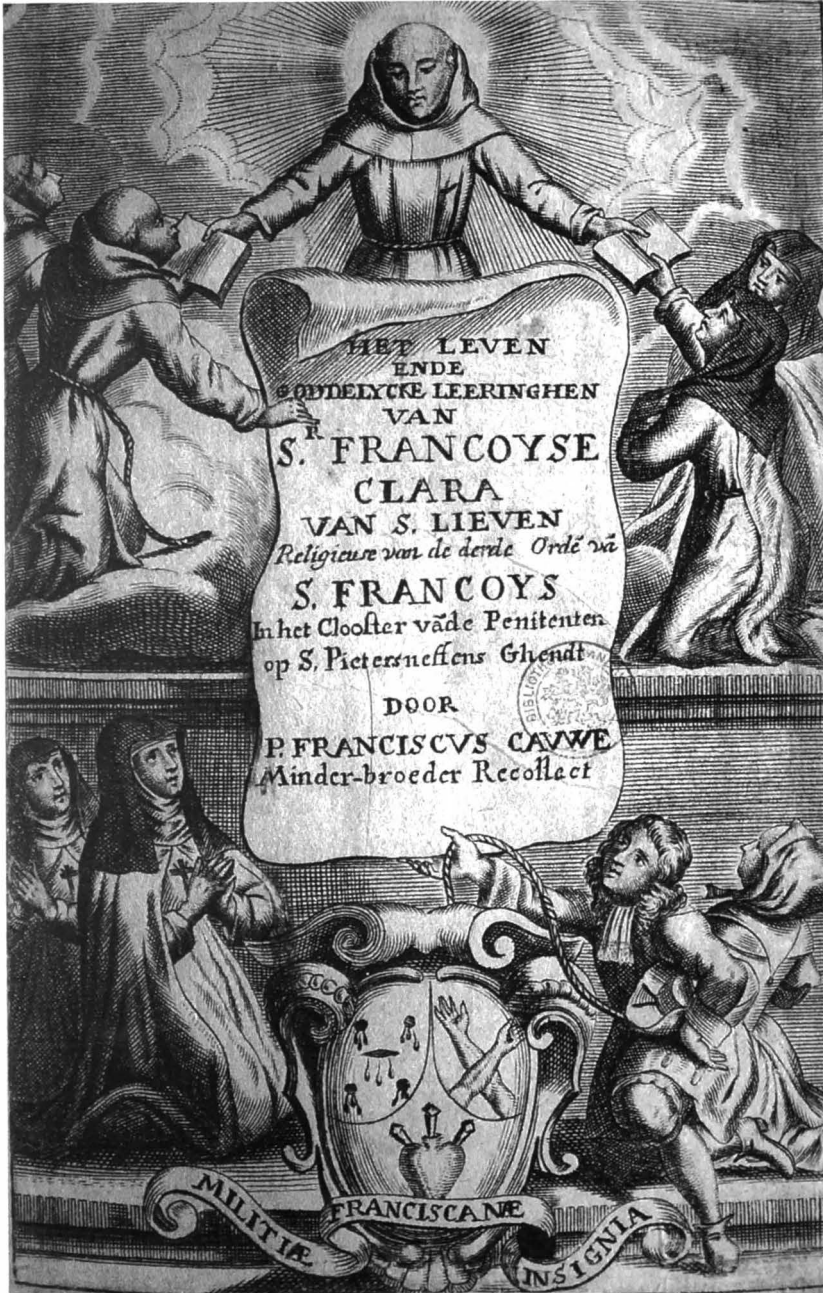
Afb. 2: De gravure die als model heeft gediend.

(5) De approbatie dateert van 1677.

(6) Fr. Cauwe, Het Leven ende goddelycke leeringhen van Sr Francoÿse Clara van S. Lieven ... in het clooster vande Penitenten op S. Pieters neffens Gendt, (Gent, 1710). Dit is de derde druk.

In ditzelfde kader is ook een boek te situeren dat op het einde van de zeventiende eeuw herhaalde malen werd gedrukt aan dezelfde zuster Françoise Clare van St.-Lieven gewijd is. (5) Dit boek werd - vermoedelijk in opdracht van de moeder overste van het klooster en met financiële steun van de familie - geschreven door de minderbroeder recollect Franciscus Cauwe. (6) Het bevat naast de gegraveerde titelbladzijde (zie afbeelding) vier volbladgravures door de Antwerpenaar Alexander Voet (° circa 1637) met afbeeldingen van de zuster, die het

Afb. 3: Titelpagina van pater Cauwes biografie.

onderwerp van het boek uitmaakt. Tegenover blz. 59 treffen we er een gravure aan die als model heeft gediend voor de beklede devotieprent. (7)

Dankzij het boek van Cauwe zijn we goed ingelicht over de historische zuster Françoise Clara van St.-Lieven. Deze was afkomstig uit een adellijke familie uit Temse, waar ze op 9 september 1629 als Livina Sanders, fa Jan, Heere van Wulput, het levenslicht zag. Ze had drie

(7) Het lijkt goed mogelijk dat de andere drie afbeeldingen in het boek eveneens als devotieprent werden vervaardigd. Exemplaren ervan zijn mij echter niet bekend.

zusters van wie er twee eveneens te Gent in het klooster traden, zij het dan niet bij dezelfde orde als Françoise. Reeds als prille tiener was het duidelijk dat Livina, de latere zuster Françoise, geen meisje was zoals de andere. Toen ze intern was in het penitentenklooster van Philippeville, trok ze er grote aandacht door haar intense devotie en zonderlinge zelfkastijding. Welke extreme vormen die aannam, moge

Afb. 4: De zuster met het doek van Veronica.

blijken uit de volgende naar ons gevoel kwalijkriekende anekdote (p. 45): ⁽⁸⁾ *Ende soo daer in eenen hoeck van den hof verborgen lach de huyt van een beeste die seer afgrysselyck stonck en kriede van de wormen gonck sy daer menigmael in byten en haeren neuse in steken om haer meer te versterven.*

Nog vóór ze twintig was - wanneer precies blijft onvermeld - trad ze in als novice bij de penitenten op St.-Pieters. Ze had een zwak gestel, viel geregeld flauw, leed aan de vallende ziekte, vastte en kastijde haar lichaam, "... *gebruyckende hairen kleederen, riemen oft ysere braceletten met cleyne pinnen aen de armen*". ⁽⁹⁾ Ze stierf in 1658 op 22-jarige leeftijd nadat ze pas achttien maanden geprofest was. Een deel van haar medezusters had trouwens bezwaar gemaakt tegen haar professie, maar die was uiteindelijk toch doorgegaan, nadat Françoise zich in het publiek had vernederd. Hoe kort haar leven als penitentenzuster ook was, haar verblijf in het klooster ging niet ongemerkt voorbij. Naast de reeds vermelde lichamelijke zwakte en de daaruit voortvloeiende zonderlinge gedragingen, zweefde ze geregeld boven de grond, "*gelijck iemand die wilt vliegen*", ⁽¹⁰⁾ ze zag "*de gepeysen ende inwendige ghesteltenissen*" van haar medezusters, ja zelfs van haar biechtvader. Bovendien, en dit is belangrijk in verband met de devotieprent, "*ontfanght [ze] inwendig de vijf Wonden Christi en lijdt de pijnen van syne Passie, van de doodt, van het Vagevier voor de sonden des werelts*", ⁽¹¹⁾ daarbij soms "ghevend bloedt uyt den mondt". ⁽¹²⁾ Ze had van God uit bescheidenheid verkregen dat ze de vijf wonden niet uitwendig, maar alleen inwendig zou krijgen. Op de devotieprent ziet men dan ook dat Françoise de handpalmen wel toont, maar dat er geen bloeddruppels op voorkomen. Deze wondere gedragingen bij een zo jonge, pas geprofeste zuster zorgden voor verdeeldheid binnen de kloostergemeenschap. Er ontstonden twee partijen: de ene meende dat Françoise een heilige was, de andere hield "*geheel haer leven suspect ofte valsch*". De eerste groep, waartoe moeder overste en de biechtvader, een zekere pater Marchand, behoorden, haalde de bovenhand en deed pogingen om de jonge penitente als een heilige te doen aanvaarden. Volgens Cauwe waren er drie aanwijzingen daarvoor: ⁽¹³⁾

- 1) de "*menighvuldighe en bynaer ghedurighe ontgeestingen ofte ophetogenheden, met verheffinge haer lichaems vander aerden*";
- 2) den "*gheest van profetie, en de kennisse der ghepeysen van andere personen*";
- 3) "*de ingestorte wijsheyt, door welcke sy, soo jonck ende Novitie sijnde, soo verheven ende goddelijcke leeringhe heeft geschreven*". ⁽¹⁴⁾

Men heeft de indruk dat de hele propaganda rond deze penitenten non een poging was om na haar dood rond haar persoon een devotie op gang te brengen. Deze poging blijkt in alle geval weinig blijvend succes te hebben gekend.

(8) Het gevoel voor wat repulsief is, is in de achttiende eeuw veel minder verfijnd dan wat we nu gewoon zijn. Rottend vlees, fecaliën en dgl. zijn het onderwerp van kluchten, zonder dat daar iemand blijkbaar enige aanstoot aan nam, integendeel. Pater Cauwe heeft met deze anekdote dan ook geen probleem.

(9) Fr. Cauwe, Op. cit., p. 73.

(10) Idem, p. 30.

(11) Idem, p. 59.

(12) Idem, p. 60.

(13) Idem, pp. IV-V.

(14) Ze schreef brieven en een uitvoerig geestelijk traktaat getiteld *Het inwendige Minagie Godts met de Ziele*, die eveneens in het boek van Cauwe zijn afgedrukt.

Afb. 5: Het opgebaarde lijk van de gestigmatiseerde.

Vermelden we ook dat de doek van Veronica, “waer mede sij oock uytgeschildert staet, haer ‘merck-teecken’” was. ⁽¹⁵⁾ Wellicht bestond er een schilderij waarop Françoise met de doek afgebeeld staat. Een gravure in Cauwes boek is daarvan wellicht een verkleinde kopie (zie afbeelding). Dit “merck-teecken” verklaart ook waarom de engel op de devotieprent Veronica’s doek in de hand houdt. Ook op de gegraveerde titelbladzijde van Cauwes boek komen de vijf wonden op het wapenschild voor. Dit was trouwens niet het enige schilderij van deze ‘gestigmatiseerde’ en ‘heilige’ zuster.

(15) F. Cauwe, Op.cit. , p. 49.

Toen Françoise pas gestorven was en opgebaard lag, werd eveneens een schilderij gemaakt. Ook daarvan komt een afbeelding, een verkleinde kopie, in Cauwes boek voor. ⁽¹⁶⁾ Belangrijk tenslotte is dat aan dit schilderij een genezende kracht werd toegeschreven. Het werd immers, aldus Cauwe, door de zusters geregeld naar de ziekenkamer gebracht “*om aen de siecken te thoonen*”, ⁽¹⁷⁾ die dan, zo voegt hij er aan toe, tot haar konden bidden en haar hulp inroepen. Wellicht konden ze zich daarbij ook een devotieprent aanschaffen.

Vermelden we nog dat de, in 1784 door keizer Jozef II afgeschafte, penitenten van St.-Pieters blijkbaar - en dit in tegenstelling tot die van St.-Jacobs - in de ziekenverpleging actief waren. Dit combineerden ze met kantklossen, zo lezen we bij Cauwe. Zeer waarschijnlijk maakten ze, van hun weliswaar alleen geestelijk gestigmatiseerde, vroegere medezuster, ook devotieprenten, die ze verkochten of uitdeelden aan hun zieken. De devotieprent, met Françoise die de vijf wonden van Christus ‘inwendig’ ontvangt, is in alle geval een merkwaardige aanvulling bij de late zeventiende-eeuwse en wellicht ook nog achttiende-eeuwse iconografie van de Gentse devoties.

(16) Tussen pp. 92 en 93.

(17) Idem, pp. 107-108.